

ШЫН

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелзэн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№36

(19073)

2018 чылдың
март 27
вторник

Хүннүң үнери — 06:14
Ажары — 18:57
Хүн дурту — 12:43

Садар өртээ хостуг 12+

Агаар-бойдус халавы

БЕЛЕТКЕЛДЕР БАР-ДАА БОЛЗА...

республиканың девискээринге агаар хенертен чылып, хар дүрген эрип, чавыс черлерде хоорай, суурлар сугга алзып болурун дугаа-ында медээлерни онза байдалдар талазы-биле албан черлери чонга массалыг информация чепсектери таварыштыр сөөлгү неделяда удаа-дараа дамчыдып, суг озал-ондаан-дан чайлаарынга белен болурун кичээндирип турган.

Эрткен дыштаныр хүннерде агаар өткен чылып, хар эрээниден Кызыл хоорайның «Оң талакы эрик» микрорайонун болгаш Хербис даг баарында суда бажыңнарны, ол ышкаш Кызыл суунун төвү Каа-Хем суурнун мурнуу талазында даглар баарында кудумчулар-бажыңнарны хар суу хөмө алган.

Дүүн, март 26-да, «Шын» солуннун корреспондентилери ол черлерге чедир агаар-бойдустун чайгаар болур озал-ондааның уржуктарын чайладыр чыккандыг ажыл чоруп турарын көрүп турган.

Кызыл хоорайның «Оң талакы эрик» микрорайонунда кудумчулар-чавыс черлерни, ында чамдык бажыңнарны херимнериниң иштин хар суу хөмө алган дээрден башка, эрткен чайын долу холумактыг ча-

төп турар.

Бүрэнская № 36 А бажыңның ээзи Юрий Ковалевтун чугаазы-биле алырга, субботада-кежээкиниң 4 шак үезинде ооң чурттап турары кудумчуну суг ынайла када, чартык шак хире үеде хөмө ап, бажыңнар иштинче кирген. Юрий Петровичиниң бажыңының одалга черин суг долган, бажың иштин электри күжү-биле чылдып турар. Кандыг-бир чылда-гаан-биле электри-биле хандырылганы үзүп кааптар болза, чырык-даа, чылыг-даа чок артып болур. Бо девискээрни 1991, 2001 чылдарда база чазын хар суу хөмө ап турганын хоочун чурттагы сактып чугаалады.

Март 24, 25, 26 хүннерде сугну сордуруп келген түңнелинде ооң деңгели диск-кек караа хиреден чога ортузунга чедир чавызаан. Биске дужуп келген кижилер-биле чугаалажырывыска, Хербис дагың баарында чалдың чавыс черлерин машиналар-биле улам чавызадыр халдып каапкан уржуунда ол черлеп хар суу ажып, чалды чире шапкаш, бажыңнарны хөмө алган. Черле ынчаш чалды улам бедидир, эки шынарлыг кылдыр кылыры чугула деп бодалды олар илереттилер.

суурнун № 2 школазының чоогунда улуг чалдың үстүү талазында орту черде бажыңнар сугда барган. Бо бажыңнарның соңгу талазында бичи чалды чире шаап кааптарга, суг шуут дамыракталып агып чыдар.

Целинная-1 кудумчуда Чиңгис Колдун бажыңын март 25-те кежээ хар суу хөмө ап эгелзэн. Чиик эт-севин, идик-хевин бажың кырынче үндүргеш, авазының бажыңынче ол чоруй барган. Дүүн эртен кээрге, бажыңының иштинде суг киж курлаа хире апарган болган. Бо аныяк оолдун бодады-биле алырга, Каа-Хем суурнун мурнуу-чөөн талазында чалды хар, чайык суу дозар кылдыр эвес, а суг өскээр агып чоруй баар кылдыр үндезини-биле тудар ужурлуг. Хар суу бажыңнарны хөмө алырынга удур түр хемчээлдиг белеткелдер бар-даа болза, алыс черле бүзүрелдиг белеткел сула. Бир эвес ынчаар тутпас болза, бо төөгү төнчү чок болур.

Евгений Дажымба.

Кызыл кожууннун төвү Каа-Хем суурнун мурнуу-чөөн талазында даглар баарында кудумчуларда байдал ылап-ла нарын болду. Эң ылаңгыя Каа-Хем

Хүннүң медээлери

ХАМНАР ШУУЛГАНЫ

Тываның «Адыг ээрен» хамнар ниитилели 2018 чылдың июнь 8-10 хүннеринде Кызылга, ук хамнар организациязының девискээринге Бүгү-делегейниң хамнар шуулганын эрттирерин дыңнаткан.

Аңаа делегейниң болгаш Россияның хамнар ниитилелдериниң төлээлери, хам шажын чүдүлгелиглер болгаш хамнаашкынны шинчилеп чоруур эртемденер, өске-даа сонугралдыг кижилер киржир.

Шуулганның ажылының үезинде «Саң салыр», «Чалама» ёзулалдарын эрттирер болгаш Бүгү-россияның дээди хамын шилип соңгуур.

• Делгелге-мөөрей

КҮЗЕЛДЕРИМ ХООРАЙЫ

Кызылдың школачыларының аразынга «Мээң күзелдерим хоорайы» деп темага чураан чуруктар болгаш чогаадыглар мөөрейи эң хөй кижикчилерни хаара туткан. Жюри кежигүннери 261 чураан ажылдарны, 31 чогаадыгны болгаш ТывКУ-нун студентилериниң белеткеп, «Хоорай хүрээлели» мөөрейге кириштирген ажылы – бажың девискээрин чаагайжыдар талазы-биле чаңгыс дизайн-төлөвилелди сайгарып көргөн.

Чураан чуруктар мөөрейинге 1-ден 4 класска чедир Диана Ховалыг (Немелде өөредилге төвү) бирги база ол-ла өөредилге төвүнден Ирона Адыг ийиги, Долума Монгул (№7 школа) үшкү черни алган. 5-тен 8 класстар аразынга бирги черге №16 лицейниң өөреникчизи Хорагай Ховалыг, ийгизинге Айдыс Доржу (№1 школа), үшкүзүнге Немелде өөредилге төвүнүн сургуулу Вероника Даржаа төлөптиг болган. 9-11 класстарның аразынга №4 школань өөреникчизи Виктория Арнест тилекчи болган. Кызылдың «Аныяк» өөредилге төвүнүн сургуулу Екатерина Неокладнова ийиги, №3 школань өөреникчизи Мария Тупицына үшкү черни алган.

«Мээң күзелдерим хоорайы» деп чогаадыг мөөрейинге №9 гимназияның өөреникчизи Адыгжы Тадар-оол тергии-дзэн. Мария Девина (№4 школа) ийиги, Сүгдер Кара-Сал (№5 гимназия) үшкү черни үлөшкен.

Мөөрейниң тилекчилеринге дипломнарны болгаш өртектер шаңналдарны Кызыл хоорайның баштыңы Дина Оюн биле Кызылдың хүндүлүг хамаатызы Григорий Ширшин тывыскан. Мөөрейге киришкен чаңгыс-ла дизайн-төлөвилелдин авторлары ТывКУ-нун инженер-техниктиг факультединин бирги курсчузу Андрей Иргит биле дөрткү курсчу Бежендей Донгакка өртектер белектерни берген.

(Уланчызы 2-ги арында).

«Социал картофель»
төлевилелХӨГЖҮЛДЕНИ
УЛАМЧЫЛААР

2015 чылда Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун саналы-биле эгелзэн «Социал картофель» төлевилел суурларда огород ажылын хөгжүдөр улуг ажылды оттурган.

Губернатор төлевилелдин кожуун, суму чагыргалары деткээн, чамдык муниципалитеттер бодунуң акша-хөреңгизи-биле социал дуза алыкчыларының санын көвүдеткен.

Төлевилелдин негелдезин езугаар эвээш орулгалыг, хөй уругларлыг өг-бүлелер чылдыңна часкы тарылга үезинде 25 кг картофель болгаш ногаа аймааның үрезиннерин социал деткимче кылдыр ап турарлар. Төлевилел боттанышкынычче үш чыл иштинде 2,7 млн рубльди чарыгдан, 24100 ажы-төлдүг 8067 өг-бүлө социал дузаны алган.

Губернатор төлевилелдин кол сорулгазы — өг-бүлелерниң күш-ажылчы күчү-шылдын боттандырып, хамаатыларның социал харысалгазының деңгелин бедидип, өг-бүлө бодунуң бүдүрген аш-чеми-биле хандыртынарын, өг-бүлелерни күш-ажылче хаара тудуп, хуудадузалап ажил-агыйын тургузуп база калбартырын чедип ап, амыдыралдың берге байдалындан өг-бүлелерни уштурунга идигни берип турар.

Төлевилел киржикчилеринин берген медээлеринден алгаш көөргө, үш чылда 690,6 тонна картофельдин, 184,023 тонна ногаа аймааның дүжүдүн алган. Чижээ, эрткен чылын Кызыл хоорай, Чөөн-Хемчик, Чаа-Хөл, Барыын-Хемчик, Кызыл база Сүт-Хөл кожууннарда өг-бүлелер картофельдин чаагай дүжүдүн алган. Дыка хөй өг-бүлелер бир шоодай картофель үрезинин олурткаш, 6-7 шоодай «ийиги хлебти» ажаап алган.

Бо чылын «Социал картофель» губернатор төлевилелинге дүүштүр республика бюджетинден 1 млн 100 муң рубльди тускайлаан. Төлевилелге эвээш орулгалыг 2587 өг-бүлө киржир. Чазын өг-бүлө бүрүзүнге 25 кг картофельди, согуна, свекла, редис, морковь, укроп, петрушка, салат дээш өске-даа ногааларның үрезиннерин үлөп чедиштирер.

Тываның Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы.

Тываның Чазаа орук-транспорт комплекзинин сайыдының оралакчызынга чаа томуйлаашкыннарны кылган. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол чогуур доктаалга атты эрткен неделяда салган.

Сайыттың орук ажил-агыйы, тудуу, септелгези, ажаалдазының талазы-биле оралакчызынга Шораан Чыргал-оолду томуйлаан. Ол моон мурнунда ук яамының аппарадының ол угланышкын талазы-биле килдизинин начальниги турган.

Транспорт инфраструктуразын (авиааргыжылга, сөөртүлгө, оруктуң айыыл чок чоруун) Андрей Конга харыылаар болган. Яамыже шилчи мурнунда ол Тываның Чазааның Даргазының бирги оралакчызы — тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый сайыдының секретариатының удуртукчузун-

га ажилдап турган.

Бо ийи удуртукчу кайызы-даа аныяк, Андрей Конга чаа-ла 36 харлаан, а Шораан Чыргал-оол 30 хар безин четпээн. Кайызы-даа мергежилинин аайы-биле удуртукчу ажилдың эки школазын

Шораан Чыргал-оол.

Андрей Конга

АНЫЯК КАДРЛАРГА ОРУКТУ БЭЭР

эрткен. Ынчап кээрде Тываның Чазаанда удуртукчулар звено-зунда ортумак назын ам — 43 хар. Республика Баштыңы Шолбан Кара-оол шупту деңгелдин удуртулга органнырче аныяк специалистерни депшидер дээн

тускай сорулгалыг чорудуп турары-биле лаашкыннарны кыл-

Дээди өөредилге доозукчуларына орбиле, Чазак Даргазы даанын езугаар, Тывада, күрүне эргелеп-б органнырча албан-алырда, күш-ажыл квалификация негелсияда бир дугаар э регион болур.

Кадрлар курлавы лээрде, аныяктарны ап турар. Республика 2017 чылды Аныякта идепкейинин чылы чарлап, күүсекчи эр органнырчың база адырларның кадрларзында аныяктарга ору

ХАЛАС ҮНҮҮШКҮННҮГ КОНЦЕРТТЕР

Тываның Чазаа күрүне чагыы-биле 32 млн ажыг рубльди республиканың чурттакчыларына билдингир артистерниң болгаш чогаадыкчы коллективтерниң 2018 чылда концерт программаларынче шилчидер.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол концерт ажил-чорудулгалыг коллективтерниң удуртукчулары-биле ТР-ниң Культура яамызының келир чылда ажил-планнарын сайгарып

чугаалашкан. Тываның национал оркестринин удуртукчузу Чазак Даргазынга 2017 чылда күрүне чагыын күүсеткенин база чаа сезонда планнарын илеткээн.

Оркестрнин удуртукчузунун медээзи-биле алырга, коллектив эрткен чылын хемчеглер санын 20 хуу көвүдеткен. Оркестрнин концерттерин 20 муң ажыг көрүкчү көргөн. Оларның үштүң бир кезин аныяктар болганы оркестрнин репертуарының кол өвээш тургускан классиктиг

болгаш национал музыкага со-нуургалдың өскенин херечилеп турар. Оон аңгыда оркестр концерт программасын чаарткан, хөгжүмге ынактарга абонент билеттерин садып, көрүкчүлөр санын көвүдеткен. Тыва национал хөгжүм херекселдеринге күүседикчилер мөөрейин бир дугаар организастан эрттирген.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол артистерниң эки ажылы база чогаадыкчы чоруу, Тываның чедери берге эң-не ыраккы

суурларында көрүкчү концерттерже хаара ту-ле чүткүлдүг ажылды дээш, өөрүп четтир-реткен. Республика концерт программасын күрүне чагыы-биле ар-үнүшкүннүг оюн-көр-даа көвүдедирин диле-

«Улуг, бичии диве-тер, чогаадыкчы ке-дыка ынак бис, бичи-хөйге-чарга билдингир-тивтер азы артисте-ол дег өөрүшкү чок д-Культура яамызы г-даар бүгү байдалда-дыраын диледим. Ы-чылын юбилейлеп ту-национал оркестрге-хөгжүмчүлөривис 15 ч-зунда хөйүн чедип алга-мен. Оркестр бөгүн чо-чаңчылдарын, тыва-нептередир, уран чү-яктарны хаара туд-долу күжү-биле ажил-хөй ажыктыг чүүлдер-турар. Ол төлөптиг ү-болгаш деткимчени ал-луг» — деп, Шолбан Ва-демдеглээн.

Тываның Башт-парлалга

Тываның Баштыңы Ш. Кара-оол-биле ужуражылга үезинде.

Агаар-бойдус халавы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Каа-Хем суурнуң администрациязының даргазының чуртталга-коммунал ажил-агый талазы-биле оралакчызы Евгений Дажымба-биле ужураштывыс. Хар суу бо девискээрни хөмө ап болурун дугайында ында бажыңнарның чурттакчыларына дыңнадып, баш бурунгаар

белеткенип алырын эрге-чагырга черинин ажилдакчылары оларга сагындырып турган деп ол биске чугаалады. Суурнуң мурнуу-чөөн талазында даглар баарында чалды үш куржагылы кылдыр туткан, хар суу хөй

болганы-биле оларның шуптузун ажыр төктүп баткан. Чалды бедидер дээш, аңаа довурактыг сайны төп, ниитизи-биле 25 машина-техника ажилдап турар. Евгений Дажымбаның биске дыңнатканы-биле алырга, ол ажилдарның түңнелинде хар суу чалды ажыр төктүрү эвээжеп, байдал чүгээртээр ужурулуг.

Каа-Хем суурнуң чавыс черлерин хар суу хөмө алыр таварылгада кижилерни түр када чурттадыр пунктуну №2 школада баш бурунгаар белеткээн. Пунктуга кижилер март 25-те, улуг-хүнде, кежээ 7 шак үезинде кээп эгелзэн деп пунктунун эргелекчизи Елена Филиппова биске дыңнатты. Уруг-дарыг, улуг кижилер дээш ниитизи-биле 238 хамаатылар. Оларның 66-зы пунктуга хонган, шуптузунга

Елена Филиппова

арыг дөжек болгаш чоор-ны берген, хүнде 3 ка-шынарлыг чем-биле че-турар. Уругларының ур-биле пунктуда келген Баян-ооловна Ондар-силиг, чырык-чылыг б-эки шынарлыг чем дээш четтиргенин илеретти.

Шаңгыр-оол МО-Арслан АРАКЧ-тырттырган чуру

Түрпунктуда.

«Чедишкинниг өөреникчи» деп төлевилел

33 ХУУ ТУРГАНЫНДАН 6 ХУУ БАТКАН

Чаа-Хөл кожууннун ниити билиг школаларында ниитизи-биле 1124 өөреникчи бар. Оларның санында бо чылын доозукчулар: дөрткү класстардан 151 уруг; тоску класстардан – 92; он бирги класстардан 33 өөреникчилер – шупту 276 кижии доозарлар. Амгы үеде бистиң школаларывыс 2017-2018 өөредилге чылында Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының ажилдап кылганы «Чедишкинниг өөреникчи» деп төлевилелинде идепкейлиг кижип турар.

Кожуунуустуң школаларында «Чедишкинниг өөреникчи» төлевилелди боттандырып ударывыска, нарын-даа, онза уун-даа болуп турар. Онза азы чүдөл дээр, башкы кие «кошкак» уруглар-биле канра ажилдаарының оруктарын ажыдып, айтып берип турунда. А нарыны чүдөл дизе, ха үениң – чаңгыс өөредилге үениң дургузунда «кошкак» өөреникчинин билиинде кошталаларны узуткаары. Ол азында чаңгыс сөс-биле табырлаарга, ук төлевилелдин сорулгазы – өөредилгениң нарын экижидерин кыска

үеде чедип алыры болуп турар.

Бо сорулганы чедип алыр дээш, кожуунуус башкылары төлевилелдин киржикчилери болуп турар өөреникчилеривисти 3 аңгы бөлүккө – «шырактар азы сүмелекчилер» (тьюторлар бөлүү), «ортумактар азы чара теверлер» («прорыв» бөлүү), «кошкактар азы берге байдалдыглар» («риск» бөлүү) деп чарып алгаш ажилдаарга, эпиг болурун онза лап демдегеп турарлар.

Өөредилге чылының бирги улдунуун түңнелдери-биле 4 класс өөреникчилериниң 22,3 хуузу «риск» бөлүүнге хамааржып турган, тоску класстарда – 58,9 хуу, 11-ги класстарга – 33,3 хуу турган.

Үстүнде адаанывыс «кошкак» уругларывыстың санын шыны-биле түңнел үндүрери биске чеже-даа берге болган болза, башкылар ниитилели, ада-иелер, өөреникчилеривис шупту демнежип, күженишкенин ажилдап кирипкенер. Хүн бүрүдө эртемнер аайы-биле консультацияларны эрттирип, эртемнер башкылары «кошкак азы берге байдалдыгларның» кижии бүрүзүгү тускай өөредилге маршруттарын ажилдап кылгаш, Россия Федерациязының өөредилге яамызының таратканы «ЕГЭ-ни бодаар мен» деп

аттыг чыынды онаалгаларлыг номнары болгаш кыдырааштары-биле ажылдап, федералдыг сайтылардан онаалгаларны бодап, шырактар «кошкактарга» дузалажып, «Мен – доозукчу мен», «ЕГЭ-ни кады дужаар бис» деп акцияларга кижип, школаларга «Кышкы школа» деп өөредилге-белеткелдиг чыыштарны (учебно-тренировочные сборы) организаптап турдус. Ол ышкаш кожуун, республика чергелиг билиг хынаар хемчеглерге кижип, «Күрүне шыналгалдазын дужаап алыр мен» («Я сдам ЕГЭ», «Я сдам ОГЭ») база «Найыралдың көвүрүү» деп федералдыг төлевилелдер өзүгаар Россия деңгелдиг хыналда ажилдарны кылып турган бис. Башкылар боттары база билиг-мергежилер бедилип, арга-дуржулганын солчуп келген. Бо ажылывысты чорударынга уругларның ада-иелери бүгү талазы-биле дузанын көргүзүп, ону деткип, «Чедишкинниг өөреникчи» төлевилелди үнелеп турарлар.

Шак мындыг кызымаккай кады ажилдажышкынның чедишкенинни бирги чартык чылдың түңнелдеринден көстүп келген: 4-кү класстарда «риск» бөлүүнүң хуузу 22,3 турганындан 9,3 хуу кылдыр баткан. Тоску

класстарда – 59 хуудан 17,4 хуу-же, 11-ги класстарның 33,3 хуузу дыка чавызаан – 6,1 хуу апарган.

Ындыг чедишкенинне «чектелип», өөреникчилеривис хуннун-не билиин экижидип, чептерни узуткап чоруп орувуста, амгы үеде Чаа-Хөл ортумак школында «риск» бөлүүнде уруглар шупту «прорыв» бөлүүнге шилчезен. Ак-Дуруг ортумак школында 9-кү класстарда 4 «кошкак» уруг, Булуң-Терек ортумак школының 9-кү класстарында 3 ындыг доозукчу бар. Шанчы долу эвес ортумак школында 4-кү класстарда 2 «кошкак» өөреникчи арткан. Бо саннары «Часкы школа», «Май школы» деп өөредилге-белеткел чыыштарына чедир «чидирер» сорулганы салган бис.

Өөредилге яамызының тургусканы «кошкак» уруглар-биле канчаар ажилдаарының арга-сүмезин өзүгаар «Чедишкинниг өөреникчи» деп төлевилелди кожунуустуң башкылары, сургуулдарның ада-иелери база өөреникчилер бедии-биле үнелеп, аажок деткип турарлар. Ынчангаш күрүнениң түңнел шыналгаларын шупту доозукчуларывыстың чедишкенинни дужаап алырынга бүзүрөп, ол сорулгавысты чедип алыр ужурулгусу.

Оксана ДАМБА,
Чаа-Хөл кожууннун
өөредилге килдизинин
инспектору.

Ада-иелерге,
уругларгаЧАЙГЫ
ДЫШТАНЫЛГА
КЕЛДИ-ЛЕ

Кижии бичиизинде чайгы дыштанылганы четтикпейн манаар. Чаа чыл соонда-ла бүдүү иштинде манагынып, чайлаглап чоруптарын бодап эгелээр.

Авам, ачам бисти күрүнениң пионер лагерьлеринге чедирип, дыштандырган соонда, көдээде кырган-авам, кырган-ачам сугга аппарып каар, ачаа чайлаар турдус. Ынчангы үеде республикага мал ажылы сайзыраңгай турган болгаш, барык өөреникчи бүрүзү аалдарга чайлаар турган чадавас.

Амгы үеде бичии уругларның хөй кезии кайда дыштанып турарыл? Республикада бичии уруглар дыштаныр черлер хөй эвес, ынчалза-даа бар. Оларның бирээзи «Байлак». Бо лагерь Чагытай хөлдүң шуут-ла эринде эвес-даа болза, Таңды сынының эдээнде кайгамчык чараш черде турар.

2017-2018 өөредилге чылының чайгы дыштанылганында кымнар «Байлак» уруглар лагеринге дыштанып болурул? Ынаар баарда, чиигелделиг путевкаларны кымнар ап болурул?

Чиигелделиг путевка-биле дыштаныр дээн уругга херек ужурулгусу документи: бирээде, билдириишкени; ийде, өөреникчинин херечилели; үште, ада-иезинин азы ол дээш хоойлу өзүгаар харысалгалыг кижинин паспортунун хоолгазы; дөртте, бичии уругнун гепатит А-га, саргыга удур тарылганы алган дугайында бичии; беште, эмчи шинчилгезин эрткенин дугайында шынзылгасы; алдыда, чиигелде ап болурун херечилээр документи. Өскүс азы ада-иезинге кагдырган уруглар, инвалид ажы-төл, чединмес азы хөй ажы-төлдүг өг-бүлениң уруглары, долу эвес азы ада-иезинин кайы бирээзи чок ажы-төл база аңгы-аңгы чылдагааннар ужун күрүнениң хайгааралына турган уруглар санаторийге дыштаныр путевканы ап болуру.

Бир эвес өг-бүлө амыдырап-чурттаарының ортумак деңгелден куду орулгалыг болза, лагерьге дыштаныр путевканы бичии уруг халас алыр. А бир эвес өг-бүлениң орулгасы күрүнениң тургузуп кааны айда чурттаар ужурулгусу ортумак деңгел-биле дең азы оон бичии көвүдөп турар болза, путевка өртээниң 20 хуузу төлээр апар.

Чиигелделиг путевканы аңгы-аңгы чылдагааннар ужун күрүне хайгааралына турган болгаш 2017 чылда чиигелделиг путевка-биле дыштанмаан уруглар, ивижилер ажы-төлү, «Өг-бүлө бүрүзүгү дээди эртемниг бирден эвээш эвес уруг» деп губернатор төлевилелиниң киржикчилеринин ажы-төлү болгаш чиигелделиг путевкалар алыр эргелиг өске-даа өг-бүлелеринин ажы-төлү дыштанып болуру.

Бо бүгүге хамаарыштыр тургустунуп келген айтырылганы 8 (394022) 2-17-44, 3-02-99, 3-04-99 дугаарлыг телефоннарже долгааш, билип ап болуру.

Олча ОНДАР
белеткээ.

«Тиилелгениң салюду» фестиваль

ӨГБЕЛЕРИВИСКЕ ЧЕТТИРДИВИС!

тивальды эрттирген.

Республиканың ырак-чоок кожуннарындан 21 чогаадыкчы коллективтер идепкейлиг киришкен. Ниитизи-биле киржикчилериниң саны 895 болза, оларның 621-и өөреникчилер, 177-зи эр башкылар, 97-зи Адалар чөвүлелдеринин кижигүнери болган. Кызылдың 5 дугаар гимназиязындан 108 кижии киришкен, эң хөй киржикчилиг деп мактаткан. Фестивальга эң хөй эр башкылар киришкен коллектив – Президентинин Кызылда кадет училищези, а Бай-Тайга кожуннун Кызыл-Даг ортумак школы – эң хөй адалар киришкен чогаадыкчы коллектив болган.

Фестивальдың киржикчилеринин аразында чаңгыс-даа

кыс уруг чок, шупту оолдардан, кожуннарда, суурларда Адалар чөвүлелдеринин кижигүнеринден, эр башкылардан тургустунганы онзагай.

Чогаадыкчы коллектив бүрүзү шыраак белеткенген. Шупту уран-чечен, чараш, тывынгыр оюн-көргүзүгүн бараалгаткан. Улуг-Хем кожуннун Шагаан-Арыгның 2 дугаар школының коллективи тыва улустуң шаандагы ырыларын поппури хевирге ырлашпышаан, самнап, мөгениң девини көргүзүп, тоолдай араак оюн-көргүзүүн дооскан. Танды кожуннун Бай-Хаак ортумак школы интернационалчы коллектив. Оларның кеткен хевиде, ыр-шоору-даа өскелерден ылгалдыг болгаш чараш болган. Чамдык кожуннарда ийи-даа коллектив киржип келгени, оларның идепкейин бадыткаан. Ол дээрге Таңды кожуннун Бай-Хаак болгаш Кызыл-Арыг школалары-дыр.

Даң бажындан эгелээш кезээге чедир ыр-шоор кутулуп, мөөрейлешкен түңнелинде Президентиң Кызылда кадет училищези, а Бай-Тайга кожуннун Кызыл-Даг ортумак школы – эң хөй адалар киришкен чогаадыкчы коллектив болган.

Фестиваль соонда кожуннарның чогаадыкчы коллективтери катчып алгаш, Арат шөлүнге оюн-көргүзүүн кызылчыларга, эрткен-дүшкен чонга бараалгаткан.

дентинин Кызылда кадет училищезинин бот-тывынгыр коллективи дээди шаңналды болгаш оон эдеринчизи – 30 муң рубльди база Россияның уруглар дыштаныр төптеринче баар 10 халас путевканы, дамчыыр кубокту чаалап алган. 1-ги чергениң дипломун болгаш оон эдеринчизи 25 муң рубльди база уруглар лагерьлеринче халас 10 путевканы Чөөн-Хемчик кожуннун Чадаананың 1 дугаар школы биле Кызылдың 5 дугаар гимназиязы алган. 2-ги чергениң дипломун болгаш 20 муң рубль түңнүг акшаны база 10 халас путевканы Улуг-Хем кожуннун Шагаан-Арыгның 2 дугаар школы биле Тыва кадет корпусун коллективтери тус-тузунда үлешкен. 3-кү чергениң дипломунга болгаш 10 муң рубль-биле 10 халас путевкага Бай-Хаак болгаш Тес-Хем кожуннун Кызыл-Чыраа ортумак школы төлөтүп болган.

Хөйүнү ырызының шыларгай ыраажызы болганы дээш Бай-Хаак ортумак школының 3 «б» класының өөреникчизи Эртине Шарави биле Чөөн-Хемчик кожуннун Чадаананың 2 дугаар школының 8-ки класының өөреникчизи Эдуард Ондар Россияның уруглар төптеринге дыштаныр сертификаттар-биле шаңнатканнар.

Фестиваль соонда кожуннарның чогаадыкчы коллективтери катчып алгаш, Арат шөлүнге оюн-көргүзүүн кызылчыларга, эрткен-дүшкен чонга бараалгаткан.

Айдың ОНДАР,
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруу.

Март 22-де Кызылда күрүнениң В.М. Халилов атыг филармониязынга Улуг тиилелгениң 73 чылынга ураскааткан «Тиилелгениң салюду» деп фестиваль олуп эрткен. Республика эргелиг 16 дугаар эртип турар бо фестиваль «Тиилелге дээш өгбелеривиске четтирдивис!» деп кыйгыткан болган.

Р-ниң Чазааның Даргазы-оралакчызы, Чазак Аппаның удуртукчузу А.П. Дамуурак фестивальды ажит-

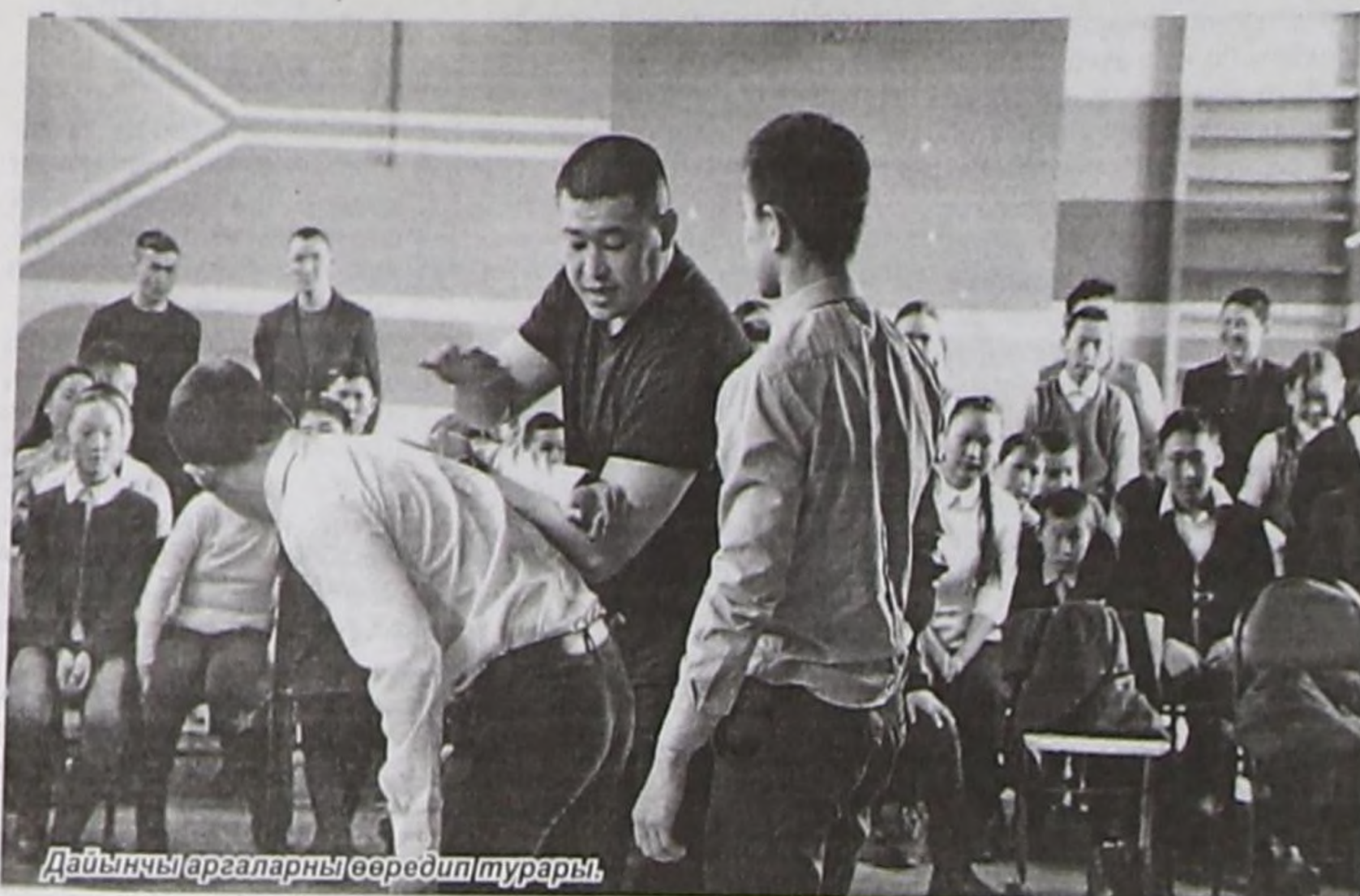
ыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызы республиканың Адалар тели демнежип, элээдилер унга шериг-патриотчу кижилге ажылын чорудуп, уран уң аңгы-аңгы хевирлерин ирадыр сорулга-биле фес-

Бай-Хаак школының коллектив кууселде үезинде.

Амыдыралдың кадык омур-хевир

МОБИЛЬДИГ ТРЕНЕР

Дайынчы аргаларны өөредип турары.

Ниити-российжи Улусчу фронтунун (ОНФ) "Уругларга – дең аргалар" төлөвилелиниң адаа-биле регионалдыг салбырның идепкейжилери "Мобильдиг тренер" деп төлөвилелди амыдыралда боттандырып эгелзэн. Тус программа езу-гаар билдингир спортчулар болгаш оларның тренер-башкылары волонтерлар кылдыр киржир.

"Мобильдиг тренер" деп өөредилгилг программаң ав-

тору болгаш куратору – "ЦСКА-Тыва" олимпий курлавыр школының директору, Улусчу фронтунун (ОНФ) регионалдыг штавының удуртукчуларының бирээзи Вячеслав Монгуш. Ооң чугаазы-биле төлөвилел амыдыралдың кадык омур-хевирин база немелде өөредилге системазын сайзырадырынче уланган.

2017 чылдың июнь айдан эгелеп "Мобильдиг тренер" деп регионалдыг төлөвилел 100 ажыг школа назылыг уругларны

хаара туткан болгаш оларның улуг сонуггалын оттурган.

Дзюдога болгаш самбога үнүүшкүнүг мастер-класстарны Бии-Хем, Таңды, Улуг-Хем, Кызыл кожууннар эрттирген. Аңаа делегей болгаш бүгү-российжи чергелиг маргылдааларның тиелекчилери анык спортчулар тренерлери-биле киришкен.

"Мастер-класстар үезинде уруглар-биле удур-дедир харылзаалыг болуп, оларның сонуггалдарын билип алыр бис. Оларның саналдарын кичээн-

гейге ап, республикада немелде өөредилге системазын сайзырадыр угланышкыннарны тодарадыр арга тыптыр" – деп, Вячеслав Монгуш демдеглээн.

Россияның национал гвардиязының Тывада килдизиниң ажылдакчылары Чөөн-Хемчик кожуунун Чадананың 3 дугаар школының спорт залында өөреникчилери-биле ужуражылганы эрттирген. Аалчылар уругларның келир үеде мергелжил шилилгезиниң дугайында чугааны кылган. Росгвардияның ажил-албанының сорулгаларын, аңаа ажылдаар күзелдиг кижиниң кандыг шынарларынче кичээнгей салырын болгаш ажылдап кирериниң негелделерин таныштырган.

Росгвардияның дайынчылары күш-дамыр сайзыралының талазы-биле эки белеткелдиг дээрзи билдингир. СОБР болгаш ОМОН тускай отряд-

тарның төлээлери агаланырының аңаа көргүскен. Школачыларының дайынчы кичээнгейлиг көрүп, турганнар.

Росгвардияның ОМОН отрядының улуг сорулдайынчызы Сергей Тыва хүрештин амгы лап турар негелдерин база көргүзүп тлаан.

Ужуражылга уруглар үеде шагдаа ажызы шеригжи болуп быжыктырган.

Апрель айдан эгелеп "Мобильдиг тренер" деп төлөвилелдиң адаа-биле тыва хүрештин мастер-класстар лээр. Ынчан билдингир мегелер уруглар-биле

Шончалай

Авторнуң тыр

чу

Ужуражылга солук

САДЫГЛАЖЫШ-КЫНДА ЧЕТПЕСТЕР ИЛЕРЭЭН

Тывага кожуун прокуратуразы бараан садып алырында чурум үрээшкенин илереткен.

Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуунунун прокуратуразы садыглажышкын дугайында хоойлу-дүрүмнү муниципалдыг чагыкчыларның күүседип турарын хынаан.

2013 чылдың апрель 5-те «Күрүне база муниципалдыг хереглелди хандылары-биле, бараан садып алырының керээлиг системазының дугайында» деп Федералдыг хоойлунун 93 дугаарлыг чүүлүнүн 1-ги кезээниң 5 дугаар пунктузун база 24, 59 дугаарлыг чүүлдерни хажытканын илереткен. Мугур-Аксы суурнуң Чечек аттыг 2 дугаар уруглар садының эргелекчизи садыглажышкын кылбайн, «Тыва даг рудазы компания» ААН-биле 489 муң 157 рубльге, хөмүр сөөртүр керээ чарып алган.

Мугур-Аксы суурнуң Хамнаарак аттыг 2 дугаарлыг уруглар сады садыглажышкынның «Бараан садып алырының, ажил-чорудулганың, ачы-дуза чедирилгелериниң чамдык хевирлери» деп 2011 чылдың июль 18-те үнген 223-ФХ Федералдыг хоойлуну хажыткан.

Ук автономнуг албан чериниң садыглажышкынының дугайында саавыр www.zakupki.gov.ru деп албан-езу сайтында салдынмаан. Уруглар садының эргелекчизи чаңгыс ол-ла садыгжыдан бараан бүрүзүн чүс муңдан ашпас түңге садып алыр дугайында саавырны сагывайн турган таварылгалары илерээн.

Ынчангаш 2017 чылдың июнь 26-да ук албан чери-биле «Тыва даг руда компаниязы» ААН-биле 358 муң 382 рубль түңнүг хөмүр-даш садып алыр керээ чарып алган, а ол хөмүр-дашты сөөртүрү-биле 2017 чылдың июль 5-те

295 муң рубльге, хуу сайгарлыкчы-биле керээ чарган.

Илереттинген хажыдышкыннар дугайында Мөңгүн-Тайга кожуунун чагыргазының өөредилге эргелелиниң адресинге бижик кириген. Прокурорнуң хыналдазының түңнели-биле илереттинген четпестерни эдип ап турарын кожуун прокуратуразы бодунуң хайгааралыг алган.

Андрей СЕМЕНОВ,
Мөңгүн-Тайга кожуунун
прокурорунун
хүлээлгезин күүседип турар.

ӨСКЕ ХЕВИРНИҢ ЭДИП-ЧАЗААР АЛБАН ЧЕРИНЧЕ

Тыва Республиканың Бии-Хем кожуунунун прокуратуразы баш удур сүлчээлешкеш, бөлүктүн санынга кирип, өскениң эт-хөреңгизин оорлап, ук хамаатыга улуг когаралды чедиргени дээш шииттирген, ол чериниң чурттаакчызынга хамаарыштыр шииткелдин хоойлуга дүүштүр кеземче херээниң негелделеринде хажыдышкыннарны илереткен.

Бии-Хем кожуунун шүүгү чериниң үндүрген шииткелдинде каразыттырган кижиниң шииткелин аартадыр талазы-биле ооң мурнунда кем-херек үлгедиишкенин барымдаага алганы илерээн. Шииттирген кижиниң ооң мурнунда буруудаттырып турган херээ ону катап барымдаага алыр хире аар эвес болганын кичээнгейге албайн барган, ынчангаш ооң мурнунда кем-херек үлгедиишкенин барымдаага албас болур ужуруг турган. Буруудаттырган кижиге хамаарыштыр үндүрген шыңгы чурумнуг эдип-чазаар колонияга эрттирер кылдыр хосталгазын казып шииттиргенинде кеземче херээ база сагыттынмайн барганы илерээн.

Судтун бирги инстанциязы-биле шииткелдинде ол кем-херек үлгедиишкенинде каразыттырып турар кижиниң буруулуг эвези илерээн. Ол факт-барымдаага хамаарыштыр шииткелдин хевир болгаш хемчээли база хоойлунун негелделеринге удурланышкы болуп турар.

Буруудаттырган кижиниң шииткелдинде ооң мурнунда буруудаттырып турган херээ аар эвес болганын кичээнгейге алыр дээрзиниң дугайында кожуун прокуратуразының берген барымдааларына апелляция шүүгүзү чөпшээрешкен. Буруудаттырган кижиниң шииткелдин аартадыр талазы-биле ооң мурнунда кем-херек үлгедиишкени аар эвес болганын кичээнгейге алыр дээрзиниң дугайында барымдаа алганының айтышкынынга база буруудаттырган кижини оон өске кеземче херээне онаарының айтышкынынга апелляция шүүгүзү чөпшээрешкен. Апелляция шүүгүзү буруудаттырган кижини шыңгы чурумнуг эдип-чазаар колонияга эрттирер кылдыр хосталгазын казып шииттиргенин ниити чурумнуг өске хевирниң эдип-чазаар албан черинге эрттирер кылдыр өскерткен база ол ышкыш хосталгазын казып шииткенин хосталгазынга кызыгаарлаашкыны кылдыр немелде өскерилгени кириген.

Ирина ХЕЛИН-ООЛ,
Бии-Хем кожуунун прокурорунун
оралакчызы.

ШИНЧИЛГЕ КЫЛБААНДА ДИСПАНСЕРИЗАЦИЯ

Тывага кожуун прокуратуразы өскүс болгаш ада-иезиниң хайгааралы чок арткан уругларның диспансеризациязының дугайында хоойлуну сагып турарында хажыдышкыннар барын илереткен. «Өвүрнүң төп кожуун эмнелгези»

Үүлгедиг болгаш я

Тыва Республиканың күрүнени кадык камгалал албан чери өгаш ада-иезиниң хайгааралы ч уругларның диспансеризацияз гайында хоойлуну сагып турары прокуратуразы хынап көргөн.

Түңнелинде 2016 чылдың б тыында өскүс болгаш ада-иез гааралы чок арткан уругларн шинчилелин долузу-биле эрт Уругларның чамдызынга хиру пед, отоларинголог, уролог, офт болгаш психиатр шинчилгеле баан. Оларга ижин-баар, бесте чүрек УЗИ-зин эрттирбээн база кардиографияны кылбаан болг Илереттинген четпестер Росс рациязының 2013 чылдың февр үнген 72н дугаарлыг «Өскүс бол иезиниң хайгааралы чок арткану болгаш амыдыралдың берге бай таварышкан уругларга стаци эмнелге черлеринге диспансери эрттирериниң дугайында» деп д хажыдып турар.

Өвүр кожуунун прокура «Өвүрнүң төп район эмнелгези» ниң бюджет кадык камгалал чериниң Федералдыг хоойлуну канын илереткен түңнел барымд организацияның кол эмчизинге к

Прокуратураның хыналдазын нели-биле Өвүрнүң төп эмнел чедир кылбаан ажылдарны кичэ ап, «Өскүс болгаш ада-иезин гааралы чок арткан уругларга амыдыралдың берге байдалы варышкан уругларга стационар нелге черлеринге диспансериз эрттирериниң дугайында» деп х моон соңгаар хажытпазының т биле хемчелерни алган. Ук хо хажытканы дээш, буруулуг киж харысалганы онааган.

Надежда Д

Өвүр кожуунун про

Бөгүн, март 27 – Бүгү-делегейниң театр хуну

30 чылдааны-биле

ТЕАТР ДЭЭРГЕ – ЧОННУҢ ӨРГЭЭЗИ-ДИР

Тываның Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының эжи чонга кезээде ажык. Март 27 – Бүгү-делегейниң театр хунуна уткуштур артистер дараазында солун хемчеглерни белеткеп бараалгаткан.

Чоннуң ынак артистери «Көк дээрниң оглун» март 25-көргүскен, дараазында хүнде, март 26-да, культураның хунунарының бирээзи Светлана Мунзук массалыг информация сектериниң ажилдакчыларына театрың ажил-амыдыралын ышттырып, экскурсияны органиастаан.

Бөгүн, Бүгү-делегейниң театр хуну март 27-де «Театр дээрге дун делегей-дир, а өргүн чону – актерлар-дыр» деп театржыт-көргүзүгү ат-сураглыг артистер ойнап күүседир. Ол солун концерт үезинде «Ходжа Насреддин», «Маугли» деп шиилерден үндүлгүлери, чоннуң ынак ырыларын күүседип, хөглүг-баштак

көргүзүлгүлери сонуградыр.

А күрүнениң ойнаарактар театрына март 24-те аныак режиссер Айдыс Чадамбаның тургускан «Кезер» деп шиизин уругларга бараалгаткан. Март 27-де уругларның ынак шиилериниң бирээзи «Мэри Поппинс»-ти көргүзүр.

Улусчу чогаалдыга бажыңга ол-ла хүн режиссер Айлана Чадамбаның тургусканы «Элчиген кулактарлыг хаан» деп шиизин аныак көрүкчүлөр театрының артистери бараалгадыр.

Ынчап кээрде найысылалывыста чоннуң уран чүүл өргээлериниң эжиктери ажык, улуг-биче чонну, кызылчыларны хостуг үезин ажыктыг, солун эрттиреринче чалап турар.

ТР-ниң Культура яамызының парлалга албаны.

Гнесинчилер.

ЕЖИЛЕРИМ ГНЕСИНЧИЛЕР

Виктор Көк-оол аттыг национал хөгжүм-шии театрының сценазынга 30 чыл дургу-да чонга бараан болган гнесинчилер илейлиг концертин мөгейикчилеринге аалгаткан.

Үжөн чылдар бурунгаар Москва хоо-га, студент чылдарывыста, үежилерим гнесинчилер-биле эдержип чораан солун

үелеривисти черле утпас мен. Оларның чаңгыс курсчулары, амгы үеде ат-алдарлыг ыраажылар Филипп Киркоров, Александр Буйнов сугларны-даа көөр үелер тургу-лаан. Бир катап бо талантылыг эш-өөрүм-нүң кичээлинге-даа олуржур аргалыг бол-ган мен. Уттундурбас чалыы, солун үелер.

Оон бээр үжөн чылдар эрткен. А гнесинчилерниң хар-назыны алдын

юбилейниң бединде, олар Тываның, чамдыктары харын-даа Россияның алдар-аттыг артистери болгулаан. Оларның бо үелер дургузунда уран чүүлге чаяттыг талантызын, оюн-тоглаазын, тургускан кайгамчыктыг шиилерин, чогааткан ыры-ларын тыва көрүкчүлөр улуг сонуграл-биле чеже көрбээн дээр. Бо удаада үжөн чылдың ажил-ижин түңнээн «Көжегелер

ажыттынды» деп юбилейлиг концертин олар чонунга бараалгаткан.

Бо доозукчуларның өске артист өөрлеринден ылгалы – шупту ыры-хөгжүмче угланган болганда, ариялар, опералар, классиктиг ырлар программаның бир дугаар кезээнде колдаан. «Аве Марияны» Карина Ховалыг, «Ария Лауреты», «Ария Карамболинаны» Эльвира Докулак, «Эпиталама», «Ах ты, душечка» деп ария-ларны Сергей Хураган, «У зори-то, у зореньки» – Эзир-оол Монгуш биле Борис Ооржактың күүселдезинге, «Песня бобы-ля», «Мадмуазель Нитуш», «Я вас любил» деп арияларны Альберт Хомушкун, Эзир-оол Монгуштуң ырлаанын көрүкчүлөр улуг сонугралдыг дыңнаан. Орлан Дамба-Хуурақтың концертке киришпээни хараа-данчыг болган.

Концерттиң ийги кезээнге тыва чогаалга тураскаадып «Айлаң кужум», «Оңмас чечээм», «Доруг-дайым», «Чырыт-кым», «Байырлалдың белээ» дээн чараш ырлардан аңгы «Балгазынның көжээлерин» бо удаада аныак салгалдың артистери күүсеткен. Ол ырыны алдаржыткан ынак артистери вис Сергей Ондар биле Рим-ма Сарыг-Хуурак оларның күүселдезин көрүкчүлөр улуг хараадал-биле сактып дыңнаан. Гнесинчилерниң аныак назы-нында элекке дуу оранче чорупкан эштери Айдың Мортай-оолду, Альберт Доржуну, Сергей Ондарны, Римма Сарыг-Хууракты, Анатолий Докулакты ол үеде Москвага театр уран чүүлүнге башкызы, Тываның бир дугаар профессионал режиссеру, сураглыг артистисин Сиин-оол Оюн бо өөреникчилеринге качыгдалдыг минутазын чарлаан. Зал бут кырынга туруп, мөгейген. Кончуг-ла талантылыг оолдар, уруглар аныак назынындан чарылганын башкы-зы хомудалын, хараадалын дыңнаткаш, сценага ойнаан артист өөреникчилеринге чоргааралын илереткен. Айдың Мортай-оолдун, Альберт Доржунун аялгаларын, ыраажы эштери Сергей Ондарның, Римма Сарыг-Хуурактың, Анатолий Докулактың ыр-шоорун, ойнап чораан ову-хевирле-рин өөрлери уламчылап чоруурлар.

Тыва театрының сылдыстары гнесинчи-лерниң ойнаан, тургускан шиилери, ыр-шоорлуг солун концерттери, чогааткан аялгалары көрүкчүлери, мөгейикчилерин ам-даа хөй-хөй чылдар дургузунда өөртүп чоруур дээрзинге бүзүрээр мен.

Арслан АРАКЧАА.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы, шүлүкчү, чүлдүрүкчү, уруглар чогаалчызы Леонид Борандаевич Чадамба Тожу кожунуң Хоң-Шөл деп черге 1918 чылдың март 18-те төрүттүнген. Ол 1927-1929 чылдарда моол бижикке өренип алгаш, Ээн-Суг хүрээзинге уурактап, он ийи харлыындан гелеп улуг улуска тыва бижик ашкылап, Кара-Хаак школазынга директорлап ажилдап чораан.

1940 чылдарның төнчүзүнде тыва ааларга өөредилге номнары белеткеп беринге үлүг-хууун кирип, баштайгы «Телдин», «Тыва дыл» болгаш «Төрзүн» деп өөредилге номнарының автору ан. Л.Б. Чадамба чогаал ажилынче чылда кирген. Ооң очерктери, чечен ыры база шүлүктери республиканың «Сеткүүлдеринге», «Улуг-Хем» альма-на парлаттынып турган. Ол «Аас-х» (1952), «Ак-көк хемнер» (1966), «Талдар» (1968), «Ивижилер» (1972),

Чогаалчының 100 чылдаанынга

ТОЖУНУ АЛГАП ЫРЛАП...

«Чыынды чогаалдар», «Аян-чорук» (1980), «Аныак өңүктөрүмге» (1987) деп шүлүк болгаш проза чогаалдарының чыынды номнарын чырыкче үндүргөн.

Леонид Чадамба чогаалдарны кол-дуунда-ла уругларга тураскаадып, өскөн-төрзүн чери – Тожу кожунуң каас-чараш чурумалын шүлүктөрүнче чуруп, хензиг чаштан ойнап өскөн эргим черлерин алгап ырап, чонунга өңчү кылдыр элп-читпес, эгээртинмес чогаалдарны арттырып каан.

Бүгү-делегейниң поэзия хунуна шүлүкчү, чогаалчы Л.Б. Чадамбаның 100 чылдаан юбилейинге тураскааткан «То-жуну алгап ырап...» деп ыры-шүлүктүн болгаш хөгжүмнүң кезээзин Алдан-Маа-дыр аттыг национал музейге эрттирген. Аңаа чогаалчының ажы-төлү, чоок дөргүл-

төрелдери, ооң-биле эдержип чораан хоочун чогаалчылар, башкылар, чаңгыс чер-чурттуглары, республиканың аңгы-аңгы кожуну-суурларының школаларын-дан бичии болгаш ортумак класстарның өөреникчилери башкылары-биле аалдап келгеннер.

Байырлыг концертти күрүнениң «Саян-нар» ансамблиниң хөгжүмчүлери «Өдүгөн Тайга» болгаш «Тожама» деп улустуң ырылары-биле ажиткан. Ооң соонда Л. Чадамбаның «Эртен» деп шүлүк Кызылдың №9 гимназиязының чедиги классчызы Начын Самбуу, «Спорт болгаш күш-культура» деп шүлүк Кызылдың №5 гимназиязының 9-ку классчызы Ачыты Сат, «Кушкаштар» деп шүлүк Элегес ортумак школазының 8-ки классчызы Саглаш Тю-

люш, Кызылдың №2 ортумак школазының бирги классчызы Шуру Шивит-оол «Башкы» деп шүлүк Кызылдың №5 гимназиязының ийги классчызы Ангелина Нүгөн «Бичии Лена» деп шүлүк аянын чараш кылдыр тус-тузунда номчуп бараалгатканнар. Тываның улустуң чогаалчызы Черлиг-оол Чашкынмаевич Куулар шүлүк номчаан бичии уруг бүрүзүнге белек кылдыр ли-тературлуг солуннары сөңнээн. Олар белек алгаш, аажок өөрүп, чогаалчыга четтирге-нин илередип, мөгейип турганнар.

Аныак көрүкчү театрының артистери Доржу-Маадыр Мандан-Хорлу биле Ачыты Сат Сергей Михалковтун «Харам Вартан» деп кавказ улустуң тоолун ой-нап күүсеткен соонда, Кызылдың №9 гимназиязының танцы-сам бөлүү орус улустуң «Жарки» деп самын бараалга-ткан. Ооң соонда Кызылдың №8 ортумак школазының өөреникчилери Чинара Сат биле Дамырак Очур-оол «Азас хөлүм» деп ырыны Леонид Чадамбаның чаңгыс чер-чурттуу, композитор Сергей Бадырааның үделгези-биле ырап күүсеткеннер.

Ыры-шүлүк кезээзинде Л. Чадам-баның шүлүктөрүнче ырыларны ырапчып, чогаалчының бичии чаштарга бижээн шүлүктери болгаш «Тожу кызы», «Чек-пелиимни» деп улустуң ырылары чаң-гылган. Тожу кожунуң Адыр-Кежиг сумузунуң чурттакчызы, хоочун малчын Светлана Дагбажыковна Бараан Леонид Чадамбаның чогаалдарына үнелел берип тургаш, ада-өгбелериниң көжүп-дүжүп чораан хонаштарын, турлагларын Лео-нид Борандаевичиниң чогаалдарында делгереңгейи-биле бижээниге чоргаарла-нып чоруурун чугаалааш, «Тожу авам» деп улустуң ырын чыылган чонга бараалгадып берген.

Эрес КОЛ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Байырлыг кезээниң киржикчилери.

Онзагай юбилей

ЧҮРЭЭНДЕН ЧҮГЛЕНГЕН БУЯННЫГ АЖЫЛ

Бора Кууларовна Биче-оол таптыг-ла март 18-те, президент соңгулдазының хүнүндө 80 харлаан. Кончуг-ла онзагай, хүндүлүг, чаагай юбилей. Ажы-төлү эргим, ынак авазыңга, кунчуунга эки сөстөрлүг байыр чедиришкенин субботаның «Тувинская правда» солунга чуруу-биле кады үндүрүп бергенер. Аныяанда Бора Кууларовнаның аянынын, чаражыны! Дыка үр көрбээн кижиге мен, бажыңга чугаалажып чеде бергеш, ооң ам-даа аныяксы, аяныгы шевергини, эрес-омаа хевээр дээрзин эскерип магададым.

Бай-Тайгадан бажын алган Хемчик хемниң кыдыында Чер-Тей деп каас-чараш чурумалдыг черге төртүтүнген. Тээли школазынга өөрөнгөн. Бора Кууларовнаның угбазы, честези, ийи думазы алдар-аттыг башкылар чорааннар. Ынчангаш-ла улугу ону база келир үезин башкы ажылы-биле холбаар кылдыр бо-дап, ынчаар чагып-даа турганнар харын. Суурга Кира деп аныяк орус эмчи ажилдап кээрге, ону классчы Бора аңаа дузалакчылай берген. Ол чайын кады төрзэн артист акызы Сапык-оол суг гастрольдап чедип келгеннер. Ынчан артистерниң бирээзи хөлчок аарый берген. Шору дериг-херекселдиг Чадаана эмнелгезинге чедирер дишкеннер. Орукка ону көрүп чоруур кижиге херек, ол чиик-адак Бора болбайн аан. Артисти аартыры-ла аажок, хөөкүй оон алаагар дээш Бораны ырлап бээрин дилеп чораан. Ынчалдыр-ла Чадаанага келгенер. Ол артист аңаа эмнеткеш, оон Кызылга кестирген. Ооң соонда каң кадык, чонга сценадан дыка үр бараан болуп ажилдап чораан.

Ол үеде башкылар чедишпес, школа доозукчузу Бораны районо Ак-Довуракка химия, биология башкылар кылдыр чоруткан. Чүглө «бештерге» өөренир, орустара база эки болурга, ынчанганнар боор. Чаңгыс-даа «3» демдек ап көрбээн кижиге химияга хоомай харылаан ирги мен бе деп боданыпкаш, муңгарап, ыглап олурда, башкызы Макеева келгеш: «Канчап бардың? Бешке дужааган сен!» деп оожуктурган. Ак-Довурак школазынга бир чыл хире башкылап турда, ооң чүрээ эмчи мергелче тырткаш турарын ол медресе каан.

1958 чылда Кызылга каш уруг Ленинградтың эмчи институтунче дужаап алгаш, чана бергенер. Оон Борага дыңнадыг келген: Ленинградта олуттар хагдыган, Иркутскиге өөренир сен деп каан. Кады дужааган бир эжи (Ая Ивановна) Красноярскиниң мединститутунга өөренир болган. Ам канчаар, Иркутск кайы сен дээш хапкан. Тывадан кады өөренир эштериниң аразында чаңгыс оол бар, үдеп келген артист акызы Сапык-оол аңаа-ла Бораны хөлчок чагып турар. Красноярскиге поезд манап олургаш, «Сылдысчыгаш» солунга шүлүглей бижип каан тоолду аңаа чугаалап берип олурган. Оол карманындан солун ужулгаш, уругга көргүзөргө, шүлүктүн автору боду, адаанда Биче-оол Шаңгылан деп адын салып каан. Иркутскиге баргаш, кайызы-даа чаңгыс эмнелге-профилактика факультетин шилип алганнар. Ийи чалыы чүрөктерге хөрлээлп үнгөн ынакшылдың күжү ийиги курска өгленип алырынче чыгаан.

Алды чыл өөрөнгөш, төрзөн Тывазынче ээп кээрге, кадык камгалап сайыды Н.В. Сизых аныяк өг-бүлени Балгазынның туберкулёз санаторийинче фтизиатр эмчилер кылдыр чоруткан. Аңаа бир чыл ажилдааш, шөлээлээр сагыштыг турда, сайыттың оралакчызы Шабеев «шөлээ дугайын бодаан-даа херээр чок» дээш, Бай-Тайга кожуун эмнелгезинче дужаал эккелген: Шаңгылан Ооржакович – кол эмчи, Бора Кууларовна – терапевт. Ынчан Хрущев үезинде «девискээр мөөңнээшкени – территориальное укрупнение» деп чүве турган болгаш, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчикти кадып каан, төвү – Барыын-Хемчик. Үш кожууннуң чонун харылаар – ажилдың хемчээли-даа, харысалга-даа кончуг улуг. Аныяк өг-бүлениң чаш ажы-төлү база бар болгай, кыш-чай, ырак-чоок, дүне-хүндүс дээр эвес, чалыы энергияның

чалгы-биле, боттарының кызымаа, эрес соруктуу-биле шыдажып-ла турганнар. Канчаарга-даа ынак, солун, ажыктыг ажылы ол-ла болгай.

Аңаа алды чыл ажилдап чорда, Кадык камгалап яамызындан база дужаал келген: Кызылдың эмчи училищезинде башкылар чедишпес, бедик мергелжилдиг эмчини аңаа башкыладыр дээн. Бора Кууларовна медучилищеге башкылавышаан, инфекция эмнелгезинге инфекционист эмчи болуп база ажилдап турган. Ол үеде кайнаар «октаар» болдур, ынаар чоруп-ла оор сен: 1991 чылда Кызылдың хоочуннар интернадының кол эмчизинге томуйлаткан. Шыны херек, кончуг-даа нарын, берге чылдар ол, эмнер хамаанчок, чиир хлеб безин тыылбайн баар. Аңаа 70 хар ажыр ажилдаан, эмчи уруу Саяна-ла ыйнаан: «ам чеже болуруп, авай, дыштан» деп сырыгдады берген. Ажилдап өөренип калган кижиге кезек када баш сугар чер тыппайн турган...

Чааскаан чурттап олурар-даа болза, ооң бажыңдан уруг-дарыг, улус үзүлбес. Ынчалдыр-ла хөөрежип олурувуста, бажың-интернатка мурнунда психолог болуп турган, ам библиотекар Людмила Донгак кирип келди. Мен-даа оон Бора Кууларовна дугайында амырап айтырбайн канчаар ийик мен: «Инвалид болгаш кадыының байдалы кызыгаарлыг улус-

Б.К. Биче-оол, Ш.О. Биче-оол.

биле Бора Кууларовна кончуг сагыш човангыр, кичээнгеилг ажилдаар эмчи. Чаа дериг-херексел-биле хандырып, физиокабинет, процедура кабинет, психика оожургадыр кабинетти ажиткан. А специалистерниң хүндүлүг дагдыныкчыыс, сүмелекчивис, бистиң чогадыкчы ажилдаарывысты негээр турган. Кандыг-даа ниити ажил-херектерниң идекейлиг кижикчизи. Дыка ырлаар, үнү эмин эрттир чараш, шупту таалап дыңнаар турдувус. Интернатта хоочуннар эмчивисти ам-даа сактып оорлар» – деп, ол чылыг сөстөрни чугаалады.

Бора Кууларовнаның ажилдап келген чылдарында алган шаңналдары: Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи; ТР-ниң кадык камгалааның алдарлыг ажилдакчызы; Тыва Республиканың улустун эмчизи; Күш-ажылдың хоочуну; ССРЭ-ниң «Шылгараңгай күш-ажылы дээш» медаль; хөй санныг хүндүлел бижиктер, өөрүп четтиришкенин. Чонунга буянныг, ачы-дузалыг, ак сеткилдиг бараан болушукун ынчаар бедик үнелеттинер-даа ужулгаш.

Чүглө уйнуктар эвес, уйнуктарның уруглары бар, «пра» кырган-ава болбайн аан. Мен ол өг-бүлениң оглу Шолбан Шаңгыланович Биче-оол-биле шагда Чазактың парлалга албанынга кады ажилдап турган бис. Тулган программист, мергелжилдиг ажилдакчы, ава-ачазынга сагыш човангыры денди кижиге болгай. Улуг уруу Саяна Шаңгылановна ада-иезин дөзеп салгаан шыырак эмчи амгы үеде ырда кирген Нарьян-Мар хоорайда ажилдап, чурттап чоруур. Хеймер кызы Сюзанна Шаңгылановна ИХЯ-да кол психолог, эртем диссертациязын камгалап алган. Буянныг эмчи өг-бүлө өскүс арткан думазы Люсиана Шаңгылановна Токташ-оолду улуг уруу кылдыр өстүрүп, кижизидип кааннар.

Шолбан Шаңгыланович биле Марина Биче-ооловнаның ийи уруу Москвада, автоматика, кибернетика талазы-биле специалистер. Бир уйнуу Айдемир ийи чыл иштинде Америкага ажилдап, чурттаан. Улуглары – дээди эртемниглер, бичиилери – эки өөреникчилер. Салгалдары шупту амгы үениң чедишкенини, сайзыраңгай кижилери, төлөптиг, эки-ле аймак.

Чугаа-соот адакталып турда, Бора Кууларовна шевергин хол үжүү-биле бижээн бир чүүлү менээ тутсуп берди. Шагда ооң дугайында солунга парладыр дээн материалын Дудак Хунаева дамчыдып четтикпейн барган... Ону парлааш, мында үндүрдүм: Тываның улустун эмчизиниң портретин автор чедимчелиг чуруп бижип каан.

Надежда ЭРГЕП.

Акхалаттыг кижилер

БОРА-ШЭЭЛЕЙ АЖЫЛ-ХЕР, ЧОГУП ЧОРЗУН

Чонунга кижиниң буяны, ачы-дузасы ооң ажил-ижинге көстүр, илерээр. Эмчи кижиниң мергежили эң-не буянныг.

Мен бичиимде эмчи болурун күзеп, эмчилер дугайында номнар, материалдар сурап, тып номчуур, оларны дыка сонуургаар чораан мен. Школаны дооскаш, Красноярскиниң эмчи институтунче дужаар деп тургаш, амыдыралга болгулаан янзы-бүрү чылдагааннар ужун кирип ап шыдавайн баргаш, башкы мергелжилнге өөренип алган мен. Хомудавас мен, ол база-ла буянныг мергелжил. Ынчалза-даа эмчилерниң ажил-ижин, аажы-чаңын хайгаараар, сонуургаар чаңчылым артып калган.

Кандыг-даа кижиге эмчилээр, эмчиден арга-сүме алып, эмнедир-даа апаар. Бо назы дөгүгүже кандыг эмчиге таварышпаан дээр! Кандызы-даа турар-ла боор чүве. Чүглө «эмчи» деп ат астып алган, аарыг-човулаңга таварышканнарны дам-на хилинчектеп чоруурлар база бар. Ёзулуг-ла эмчиниң буянныг хүлээлгезин сеткилден күүседип, аарыг кижилерни эмнер-биле кадыкшыдарындан аңгыда, эм-дом-биле демей, эриг-чымчак сеткили, аяныгы чараш хүлүмзүрүү болгаш ачы-буяныг сөс-домаа-биле сеткил-хөөнүн, хөй-аьдын көдүрүп, амыдыралче, кадыкшылче тура-сорукту, күштү немеп чоруур эмчилер хөй.

Бо чүүлү бижий берген чылдагааным мындыг. Телевизорга хөй-ле мурнакчыларны шаңнап турарын көргүзүп эгеледи. Шаңнап ап турарларның аразында хоочуннар бажыңының кол эмчизи Бора Кууларовна Биче-оол бар болду. Ону шаңнааны – кончуг шын шилилгедир деп бодап олурдум.

Ооң-биле студент чылдарывыстан эгелээш, амыдыралывыстың оруктары каттыжып, үнчүп-киржип чурттап келдвис. Аныяандан турала Бора Кууларовнаның өөредилге, ажил-ишке тура-соруктуун, чүге-даа торулбазын, үе-шакты чөп, шын ажылап билирин магадаар чордум. Бора Кууларовнаның мергелжилин шын шилип алганы, аңаа хандыкшааны, ооң мога-шылап чогу, кезээ-шыдамы, студент дыштанылгаларын безин хилис эрттирбейн, эмнелгелерге ажилдап, шигээдип турар эртемин херек кырында караа-биле көрүп, холу-биле тудуп, киржип чорааны ёзулуг бадыткап ол-дур. Ол өөренип тургаш-ла, дыштанылганында Бай-Тайганың район эмнелгезинге эмчи сестразының-даа, эмчиниң-даа хүлээлгезин күүседип, аарыг-човулаңга таварышкан кижилерни көрүп, оларның сеткил-сагыжын билип, келир үеде ажылынга оон хөй чүүлдерни өөренип ап турган.

Ооң өөнүн ээзи кады институт дооскан эжи, уругларының адазы, Тыва Республиканың алдарлыг эмчизи Шаңгылан Ооржакович Биче-оол. Эптиг-найыралдыг, бот-боттарын билчир, деткижер, ийинден көөрге безин чараш, чаптанчыг улусла болгай. Олар ийи кыс, бир оолду өстүрүп кижизидип, эртем-билигге чедирип каан. Олар ада-иезиниң чоргааралы, төлөптиг ажилдап, чурттап чоруурлар. Улуг уруу Саяна Шаңгылановна ада-иезиниң мергелжилин салгап алган, дээди категорияның психиатр-эмчизи, бичии уруу Сюзанна Шаңгылановна иштиги херектер органнарында психолог, милицияның капитаны, олгу Шолбан Шаңгыланович Чазак черинде ажилдап чоруур.

Бора Кууларовнаның өөрүшкүзү, дүвүрели ооң бичии уйнуктары: Айлана, Гульнара, Айдың болгаш Урянктай. Оларның аас-кежиктиг келир үези, төлөптиг, кижизиг өзүп мандыры дээш, ачы-дузасын чедирип, күш-ажылга чаңчытырып, улугну

хүндүлөп, бичии чашты ээ көрүп, бүдүштүг, чонга чагыын берип, боду амыдырал-чуртталгазы-бичижек болуп чоруур. Уйи салым-чаяанныг, тура амыдыралга, эртем-билигалдыг болганы кырган аас-кежик. Айлана олимптилекчи болуп, Россияны хоорайларынга четкилээлин Австрияның Венага бивальга киришкеш келгекүрүне лицейиниң эки өөгульнара бир дугаар шк Сочиге өөренимшаан, курс келген. Биче-оолдар уйи ниити сайзыралы бедик, лии делгем, сонуургак, чуннар дээш, кады аян-чо чаңчылдыглар.

1964 чылда Иркутскинениң эмчи институтун соонда, Бора Кууларовнагежили, арга-дуржулга херегил, ону ынаар чоруду. Эмчи бодунуң ажил-херуштүг, негелделиг болу кадыкшылы дээш янзы-бдарны чорудуп, бодунуң ак сеткилдин, шынчызы келген болгаш хөй-хө өскенни эмчиниң мергөөрөткен. Тываның профэ чөвүлелинге бүзүрөттир кылдыр ажилдап тургаш кадыкшылынга ажыктыг диктиг, организастыг, сайта дузаны чедиреринге үл харам чокка кириген.

Бодунуң практикти чорудулгазының үезинд билиин үргүлчү сайзырад кадрлар ортузунга методик ды чорудуп, аттестацияла тиреринге активчи киржип 1988 чылда кадык камга ажилдакчыларының съездедегадынга сонгутах, дентилерни өөредип, белет методтарынга хамаарыштырылганы көдүргөн.

Ол каяа-даа ажилдап чонунуң кадык, культурулуг, амыдыралы дээш тайылбылын чон ортузунга, солун-радио, ТВ-дамчыдылгалар дуп келген. Кызылдың хо бажыңыга ажилдап турган 50 оруннуң «Милосердие» рын ажыдарын чедип ал идекейлиг киржилгези-би Хемниң Хайыраканда, Ховда, Би-Хемниң Хадында сай ажиттыган. Оон Сукпах тускай интернат-бажың ажилдап келген. Хоочуннар инвалиттер аразында кан аажы-чаңыг, чеме-халал кээктиг кижилер бар. Ол биле ажилдаары нарын, хамаарылга, ажык чугаа хер болганы ол ажилга таарышты. Кууларовна кымныг-биле ажилдаарын, чугаалажырын

Ол бодунуң эртем-билиин сайзыратпышаан, хоочураанларны эмнээриниң чаа аргаларын ажилдап кылып, ажил дериг-херексел-биле кабинеттерин чедип ап келген. Кууларовнаның 22 чыл ил эмчи училищезинге өөредип туруп каан сургуулдары Тывулуң бүрүзүнде ажилдап Бора Кууларовнага ак оруктназынны, чедишкенинни

Эртем-билиин харамнап, Эмчилерни өөрөткөн. Арат-чоннуң кадыгы дээш Амыр-дыжын уттууутка Бора-Шээлей ажил-херээ Боду бүдүп, чогуп турзун деп алган йөрээп каар-дыр м Дудаа ОО күш-ажылдың хо 2003 чыл.

«ШЫННЫН» почтазындан

Ногаан аптека

ХАЯ ЧУГУ – ХОВАР ДЭЭН
КАРА ЭМ

Тывалар эрте-бурунгу балар шагдан бээр кара эмнер азы улусчу эмнээшкнге ай-бес, артыш-шаа-нак, таар-оѳду, бөрү оѳду, шеңне дазылы, чодураа, кады, киш-кулаа, оон аңгыда сыын мыйызының саны, хаван, адыг өдү, тооргу хини дээш оон-даа эске эм үнүштерни ажыглап турган.

Хая чугу ховар дээн кара эмнерниң бирээзи. Ол чалым пар тинден сыстып келир. Ону чедип, чалап алыры, харын-даа айыылдыг. Мээң чырык көрүп төрүттүнген им Дагыр-Шемиде ийи кожа турар Улуг-Эдер-Даг, Эдер-Даг дээр бедик шораан дагларның чалым хая-

куйлары база хая чугу-биле байлак турган чүве.

Хая чугу күш-шыдал төнгөн байдалды чидирер, чон ону кызыл-тас үрезинниң хемчээли-биле чижеглеп ажыглап чораан. Ону хүнде 1-2 катап колдуунда удурунун мурнунда ажыглаар. Мага-бот быжыглаар, энергия болгаш күштү катап тургузар шынарлыг. Хая чугун суг, ары чигири, шай, сүт-биле эзилдирип тургаш ижер. Оон аңгыда аңгы-аңгы мазытар, чулуктар, спирт, ары чигири болгаш өске-даа бүдүмелдерге холуурга база дыка ажыктыг.

Баш аараанда, дээскингенде, шыырныгып доңганда, арын нервизи тыртыжаңнаанда, хая чугун хүндүс 0,2 граммны ижер. 1:20 кезек кылдыр сүт азы ары чигиринге холуп алыр. Эмненир хуусаазы 25 хире хонук болур.

Оолак КАРА-САЛ.

Чөөн-Хемчик кожуун.

Санал солчулгазы

БАЙ-ДАГ ДЕП АДААР

Бистиң Улуг-Хем кожуунда Көк-Чыраа сумузу 1948 чылда үндезилетинип тургустунган. Көк-Чырааның үндезин чурттакчылары Доңгак Фалийидан укталган улус чүве. 1949 чылда колхоз үндезилетинген. Оон бээр ол чоок-кавының чону унда чурттап эгелээн.

Көк-Чырааның калбак шыктарындан сигенни тонна-азы-биле кезип, колхозтун малын азырап чораан. Ону хүн үнер чүгүнде кара дагны Бай-Даг дээр. Чон малын малдап чораан. 1950 чылда Көк-Чыраага аттыг колхозту тургускан. Ону Кончук деп кижиге чалап чораан. Чон ээн, куруг чыткан ховуларга тараа

тарып, ногаа өстүрүп, кызымаккай ажылдап тургаш, төрөөн черинге бай, шыырак колхозту тургузуп алганнар.

1965 чылда Ийи-Тал, Алды-Шынаа, Көк-Чыраа деп үш кожа суурларны каттыштыргаш, совхоз кылдыр тургускан. Оң ады "Улуг-Хая" болган. Сөөлүнде аңаа далай кылыр дээш, чонну тарадыр көжүргөн. Херек кырында далай-даа болдунмаан. Хей тараа болгаш сиген шөлдерин ээнирер, бок сиген үнгөн. Бис, өзүп оор аныяк салгал, чуртувус адын эде адавас бис, Арыг-Бажы деп аттың биске херээ чок. "Куш уялыг, кижиге чурттуг" ышкажыгай. Ынчангаш Көк-Чыраа чонунун өмүнээзинден улуу-биле дилээривис болза, суурувус адын Бай-Даг деп адаар. Көк-Чыраа суурнун бүгү чурттакчы чонунун мурнундан улуг идегел-биле бижидивис.

Солун-оол МОҢГУШ.

Көк-Чыраа суур.

Акывыстың чырык адынга

ЧЫГЫГ-СҮМЕЗИН БЕРИП ЧОРААН

Ира-Кат Очур-оолович Ооржак-биле бичии үевистен Барыын-Хемчик кожуунун эдегей-Аксы, Дөң-Терезин уурларга ада-иевистиң малын малдап, тараа соктап ип, хей улуг-биче оол, кыс өрүвүс-биле ойнап өскөн ис. Кара-Кат Очур-оолович енден, мээң чажыттарым-ан ийи хар улуг кижиге. Мен оң дуңмазы Кызыл-Кат-иле чажыт чаңгыс класс-ылар бис.

рткен чүс чылдың бежен арының ийиги чарты, ал-ылдарның эгезин ам бодап арга, биске кончуг-ла солун н. Эдегей-Аскының калбак анга хүрежип, чадаг чарлаптулап, суунга эштип, хол үү ойнап, күскээр кыжын ийиниң суу булуктааш, суур ча ол-ла калбак шыкка хоккей ар, конькилик чаржыр чуңгу юду-ла бүде бээр.

ывыс Кара-Кат мени бир ка өөрени бергенимде, конь-юду чедип тургаш, өөредип Чамдык айдың кежээлерде шакка чедир дошка ойнап бээривиске, ада-иеперивис сүрүп-даа турган.

үеде аваларывыс «Совет-аваның 5 чыл ою» колхозтун өстүрер ажылчыннары н. Чайын оларга дузала-ногаа тараан шөлдүң бок терин аштажып, ногааны эжып турдувус. Колхозтун эки турачы фронтучу -оол Күзечиевич Сарыглар шөлүңгө келгенде, бисти эр деп мактап, бажывысты п каар.

р күзүн школага өөредилге а хонгаш эгелээр деп турда, ырывыс: «Колхоз даргазы ажып чайлаан оолдарыңар нер дидир» — дээрге, чеде виске, бис ийиге 50 хана ка-угумнуг кыдырааш, бодунун нындан акша уштуп бергеш: п билир ыйнаан силер, деңге

үлежип алыңар» — дээн. Он сес акшаны 9-9 кылдыр үлешкенивисти ам-даа утпаан мен.

Школа эгелээш, шоолуг үр болбаанда, 1961 чыл ышкаш чүве, херим иштинде дарганнаар бажың чанында хей эр башкыларывыс чыгылы берген турар. Халчыл чеде бээривиске, 108 кил дөжүнү Кара-Кат куспактай көдүргеш, 10 метр хире черге кылаштапкан. Эр башкылар дөжүнү көдүрүп чадап турар. Оларның аразындан узуну 185 сантиметр, 100 кил чыгы деңзилиг Сергей Дамбиевич Одонов дөжүнү эмг каразы чедир көдүргеш, будун шимчедип кылаштап шыдаваан.

Ол үеде Дөң-Терезин школа-зынга чонга хүндүткелдиг хоочун башкы, Кызыл-Мажалык школазының бир дугаар директору, ТАР-ның мөгези Соржу Семенович Сарыглар (ынчан бежен үш харлыг) дөжүнү куспактай көдүргеш, Кара-Каттың кылаштааны хире черге кылаштааш, аяар салып каан. Оон эгелээш акывыс Кара-Катты ТАР-ның мөгези Соржу башкы аргалар айтып, хүрешке өөреди берген. Үр болбаанда, ийи-үш чыл хире эрткенде, аныяк мөгө Кара-Кат Ооржак ат-алдарлыг улуг мөгелерни октап, шүүп, үжүүрлөжип, 500 метрге, муң метрге конькиге халыырынга чемпион болган дээш акывыстың ады Тывага тарап эгелээн.

Кара-Кат Очур-ооловичиниң дугайында солун чүүлдерни бижир болза төнчү чок. Хөглүг баштак аажы-чаңгы акывыс биске чагыг-сүмезин берип чораан. Чаагай сеткилдиг акывыс хенертен, арай-ла элекке, кезээ мөңгөде бистен чарлып чоруй барганы дыка хомуданчыг-дыр. Ам канчаар, бойдустан хоойлузу черле ындыг, үези кээрге кижиге бүрүзү оон эртпес.

Сорук-оол ООРЖАК.

Сукпак суур.

Хууда бодал

РОССИЯ БИЛЕ АМЕРИКА

Америка-биле Россияның даргаларының аразында болуп турар аас дайыны дээр ада-аргашкан чөрүлдээлер сөөлгү үеде арай солун эвес апар чыдар. Кончуг айыылды тургузуп келген дээр болза, частырыг болбас боор.

1960 чылдарда Н.С. Хрущевтун даады-ла «Догнать и перегнать Америку» деп турган күзели бо 2010 чылдарда бүдүп турары бо. Америка дайын көргөн эвес. Россия дайыннар соонда арай деп-ле бут кырынга туруп, сөөлгү чылдарда Американы чепсек, космос талазы-биле ашкаш, Америк даргаларның өжээн-кылыын оттурганы ол.

Чоокта чаа болган федералдыг хуралга чугаалааны-биле алырга, планнары шыырак-ла чорду. Чогум В.В. Путин аазаан чүүлүн албан күүседир дарга. Оозу эки-ле харын. А ол ок-чепсез, чаа ракеталарын хей-ле көргүстү. Американнар «Россияны космостан бомбалаар, боолаар бис» деп кыжанып, делегейде чазыйларның кылыын хайындырган.

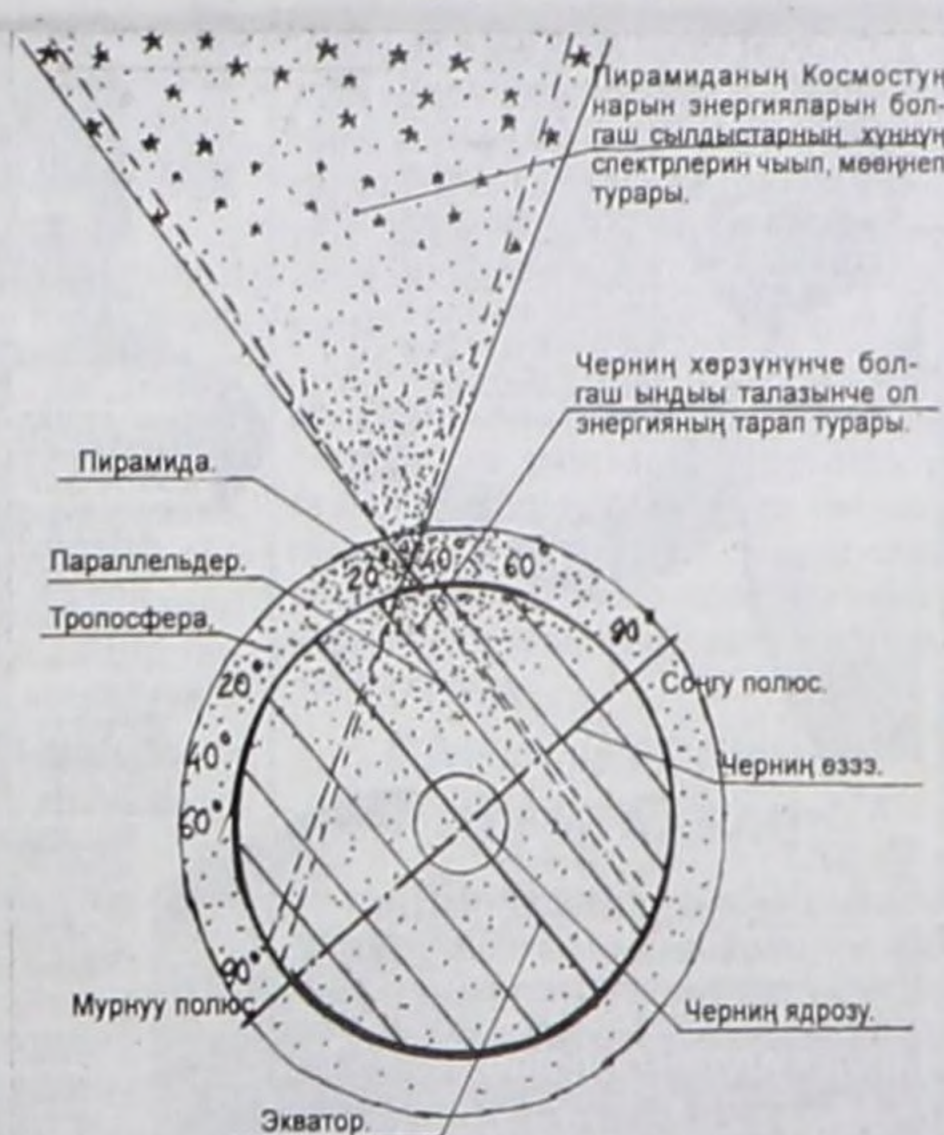
Ажы-төлдүг кижиге болганда, бо тургустунуп келген байдалдардан кижиге шуут коргар-дыр. Көрбээн, дыңнаваан улуска чүү-даа коргунчуг эвес. Ынчанмай канчаар көргөн, дыңнаан эвес.

Бо 2 чурттуң президентилериниң «аас дайыны» айыылды тургузуп келди. Дайын болур болза, бөдүүн чонувус, ажы-төлүвүс-ле ат болду. Ындыг-даа болза база катап соңгуп алган президентивис байдалды эки билип турары чугаажок деп идегеп, бүзүрөп турар бис.

Мария ТЮЛЮШ.

Шагаан-Арыг хоорай.

Бодал-сагыш делегейи

КОСМОСТУН ЭНЕРГИЯЗЫН –
ПИРАМИДАЛАРДАН

кылганыл дээрге, ол чурт улуг эвес девискээрлиг, бо үеде ол чурттуң шөлү 51,1 муң кв. км (Тывадан үш катап бичии, чурттакчы чону 3 млн. 780 муң кижиге.) Оң шык климады ындыг эксперимент чорударынга таарымчалыг болган, чурттуң бир талакы эриктерин Оожум океанның, өскезин Кариб далайының суглары чуп чыдар.

Космостан келген энергияның эң-не күштүг фокузу пирамиданың шыпшык бажынга келир болгаш тропосфераге азы бистиң тынып турар агаарывысче оон 10-20 метр хире черден эң-не күштүү-биле кээп турар. Космостун бүгү-ле амылыг чүүлдерге ажыктыг энергиязын тарадып турар болгаш Черниң хөзүнүнүн эң-не кырыкы каъттарындан эгелээш, черге дамчып кирип турар.

Пирамидалар дугайында чаңгыс чер-чурттугларымга болгаш өске-даа сонугаар улус-чонга (чүге дээрге пирамидалар делегей чергелиг солун чүүл болгай) амдыызында кысказы-биле таныштырылга кылдыр бижээн чүүлүм бо. Эртемденнер сонугаар болза, күзөлдүм-биле пирамидалар дугайында шинчилелдерини ажыдып, кады ажылдарынга белен мен.

Сергей КУЖУГЕТ,
инженер-архитектор.
Кызыл хоорай.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:
понеделниктен пятницага чедир
08.00 шактан 20.00 шакка чедир;
субботада 09.00 шактан 20.00 шакка
chedir;

улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир.

Адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажың 18;
Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары: 6-07-55; 5-45-30.

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан)

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия подготовка – 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия – 2 недели
Оператор ЭВМ – 2 недели
Основы работы в сети интернет – 2 недели
Секретарь делопроизводитель – 2 недели
Слесарь по ремонту автомобилей – 1,5 месяца
Тракторист-машинист категории «ВС»
Фермер-предприниматель – 1 месяц
Фотошоп – 2 недели
Электросварщик – подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.
Справка по телефону: 2-74-26;
8-923-551-84-88; 8-923-263-17-31

(Реклама).

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Чаа-Хольского кожууна Республики Тыва извещает о возможности предоставления в соответствии со ст. 39.18 Земельного кодекса РФ земельного участка в аренду на 20 лет из земель населенных пунктов, расположенного по адресу: Российская Федерация, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Ак-Дуруг, ул. Шивилиг, дом № 4 «а», с кадастровым номером 17:14:0201010:367, с общей площадью 1500 кв. м., разрешенное использование для индивидуального жилищного строительства.

Лицам, заинтересованным в предоставлении данного участка, в течение тридцати дней со дня опубликования и размещения необходимо подать письменное заявление о намерении участвовать в аукционе на право заключения договора аренды земельного участка по адресу: 668221, Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, 8, отдел по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского кожууна, тел 8 (394) 43-2-12-18.

Начальник отдела ЗиО администрации
Чаа-Хольского кожууна
Кенден Х.П.

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

Садыг «ЛАМРИМ»

Өөрөдилгө хөрекселдеринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске хөрек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИПГЕЗИ ХӨЙ.

Ажылдаар шактары: (понеделниктен пятницага чедир) 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакка чедир.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу (Автотодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

ХАМААТЫЛАРНЫ ХҮЛЭЭП АЛЫР

Россия Федерациязының Истелге комитетин Республикада истелге эргелелин удуртук оралакчызы Евгений Викторович Шаронов (кожуунуң Суг-Аксы суурунуң Титов кудумчузу) гаарлыг бажыңыңа 2018 чылдың март 28-тиң 13.00 шактан 14 шак 30 минутага чедир хамаат хүлээп алыр.

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР

ӨРТЭЭ ААР 8-923-338-91
8-902-996-22

ОГРН 304246417300108 (Реклама)

Спортивный комплекс им. И.Ярыгина

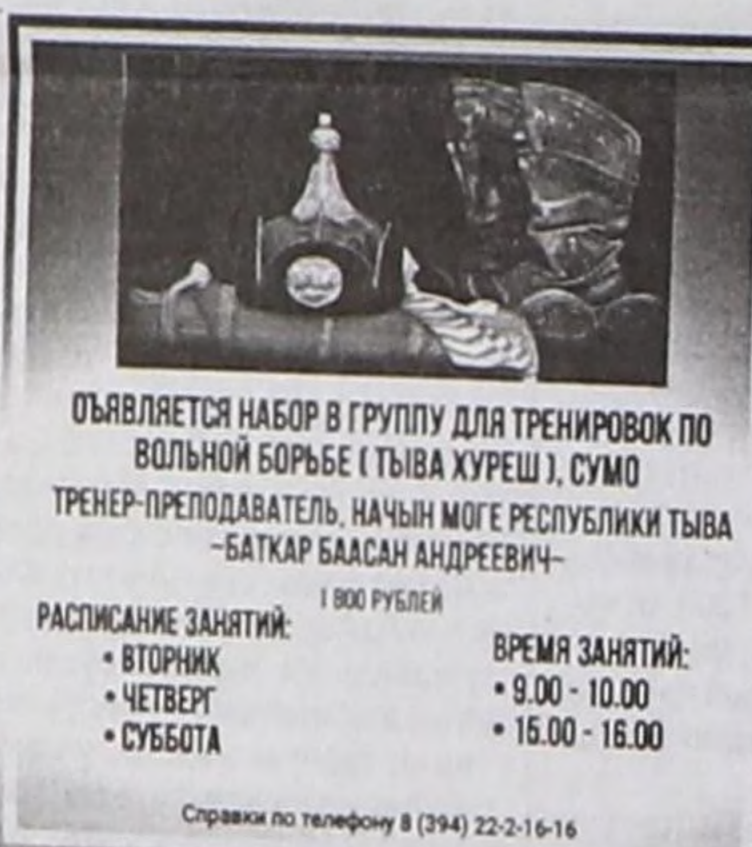

Тренер-преподаватель
ТЫВА ХУРЕШ,
ВОЛЬНАЯ БОРЬБА
Мастер спорта
Шажан Сайын-Белек
БОРИСОВИЧ
ПОНЕДЕЛЬНИК
СРЕДА ПЯТНИЦА С
9-10-11, 15-16-17 ЧАСОВ
Тел: 21610, 21611
СПОРТ (СК ЯРЫГИНА)

2500Р

ВТ, ЧТ, СБ 18-00 Ч
С БАСЕЙНОМ
2000Р НАБОР
2-16-16
ВХОД ЧЕК 12
ЭКЦИЮ
ПО СМЕШАННОМУ
ДОБОРСТВУ
ММА 1500Р МАУ
СПОРТ (СК ЯРЫГИНА)

ОПЬЯВЛЯЕТСЯ НАБОР В ГРУППУ ДЛЯ ТРЕНИРОВОК ПО
ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ (ТЫВА ХУРЕШ), СУМО
ТРЕНЕР-ПРЕПОДАВАТЕЛЬ, НАЧИН МОГЕ РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
-БАТКАР БААСАН АНДРЕЕВИЧ-

РАСПИСАНИЕ ЗАНЯТИЙ: 1 800 РУБЛЕЙ

• ВТОРНИК
• ЧЕТВЕРГ
• СУББОТА

ВРЕМЯ ЗАНЯТИЙ:
• 9.00 - 10.00
• 15.00 - 16.00

Справки по телефону 8 (394) 22-2-16-16

ДОН-АК САЙЫН
БЕЛЕК АЛДЫН-ООЛОВИЧ
Вторник
четверг
СУББОТА
12 посещение
2000Р + бонус ВС
БЕСПЛАТНО Т: 21616
МАУ СПОРТ (СК. ЯРЫГИНА)

СК. Ярыгин начинаются
тренировки в группах
Абонемент на
месяц 5000Р включает в
себя 3 тренировки в
неделю по 2 занятия
В ДЕНЬ: ВТОРНИК
ЧЕТВЕРГ СУББОТА
ВРЕМЯ: с 18-50 по 21-00 для
занятия в день
19:00-19:50
АЭРОБИКА, СИЛОВЫЕ,
КРУГОВЫЕ, танцевальные
и т.д. 20:00-20:30 гидроаэробика
ОЖИВОЖИГАЮЩИЕ УПР.С
Абонементом (плавание)
Всем желающим позвонить
и записаться Т: 21616, 21617

(Реклама).

ОРУС КУЛЬТУРА ТӨВҮНДЕ БА МЁД ДЕЛГЕЛГЕЗИ

Эм шынарлыг, кандыг-даа аарыг-ларга дузалаар янзы-бүрү мөдтүн дээжизин садып ап болур силер:

- конфитюр
- пыльца, перга
- мёд в сотах
- мармелад
- халва

Март 21-ден апрель 15-ке чедир
09.00-19.00 чедир. Дыштаныр хүн
Садып алырынче далажыңа

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

Хуу чуртталга бажыңы тудуп алыр
ЧЕР УЧАСТОКАРЫ садып турар

Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

Малчыннар турлагларыңа СУГ КУ
ТАРЫН өрүмнеп казып турар.

Тел: 8(39422) 5-10-30, 8-913-444-4

(Телевирлиг үндөзінгө парлаан).

Вашу рекламу прочтет вся Тува
на страницах газеты «ШЫН».

«ШЫН» – газета, которая распро-
няется по всей территории респуб-
Т: 2-18-10.

солунуң сайты: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 13050 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 4

«ШЫН»

ТУРГУЗУКУЧУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шоюн – 2-01-35,
Д.С. Монгуш – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал кылдизи (Н.Б.-Б. Оюн, Н.К. Санчай-оол,
А.А. Лагзы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргел, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырыңа хайгаарал талазы-биле
федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «ШЫН» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүртүккөн.
Хөречилдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыңан материалдар
торларының бодалдары редакциянын туру
дүүшпөй барып болур. Айыттыңан саннар
өске-даа фактылары, дыңнадыгылары дээш
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнөр.
Хем-азы 3 парлаар ама.
Номерни парлагже дужаганы:
график өзүтаар — 21.00, хөрек кырыңда — 18.00
Солун калбайн барганда, 3-14-94 телефон